

Q U E E S T E 20

2013 / 1

TIJDSCHRIFT
OVER JOURNAL OF
MIDDELEEUWSE MEDIEVAL
LETTERKUNDE LITERATURE
IN DE IN THE LOW
NEDERLANDEN COUNTRIES

Queeste

Tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden

Journal of Medieval Literature in the Low Countries

Revue de la littérature médiévale dans les anciens Pays-Bas

Zeitschrift für die Literatur des Mittelalters in den Niederlanden

Redactie/Editors

Suzan Folkerts (Rijksuniversiteit Groningen)

Renée Gabriël (Radboud Universiteit Nijmegen)

Samuel Mareel (Universiteit Gent)

Dirk Schoenaers (University College London)

drs. Renée Gabriël, RU, Afdeling Nederlandse Taal en Cultuur

Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen, Nederland

r.gabriel@let.ru.nl

Recensieredactie/Book review editors

Elisabeth de Bruijn (Universiteit Antwerpen)

Judith Keßler (Radboud Universiteit Nijmegen)

dr. Judith Keßler, RU, Afdeling Duitse Taal en Cultuur

Postbus 9103, 6500 HD Nijmegen, Nederland

j.kessler@let.ru.nl

Redactieraad/Editorial board: Wim van Anrooij (Universiteit Leiden), Adrian Armstrong (University of London), André Bouwman (Universiteit Leiden), Herman Brinkman (Huygens ING, Den Haag), Godfried Croenen (University of Liverpool), Carla Dauven-van Knippenberg (Universiteit van Amsterdam), W.P. Gerritsen (Universiteit Leiden), Hermina Joldersma (University of Calgary), Orlanda S.H. Lie (Universiteit Utrecht), Thom Mertens (Universiteit Antwerpen), Johan Oosterman (Radboud Universiteit Nijmegen), Dieuwke van der Poel (Universiteit Utrecht), Bart Ramakers (Rijksuniversiteit Groningen), Remco Sleiderink (Hogeschool-Universiteit Brussel), Helmut Tervooren (Universität Duisburg-Essen), Paul Wackers (Universiteit Utrecht), Geert Warnar (Universiteit Leiden), Frank Willaert (Universiteit Antwerpen)

Abonnementen

Regulier €33,-; studenten, AIO's en OIO's €23,-; instellingen €44,- (telkens per jaargang, incl. verzendkosten). Abonnees buiten de Benelux wordt €7,- verzendkosten in rekening gebracht. Voor collectieve abonnementen van meer dan tien exemplaren geldt een korting van 25%. Een jaargang telt 2 nummers en 96 blz. per nummer.

Uitgeverij en abonnementsadministratie

Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, NL-1211 JA Hilversum, www.verloren.nl

telefoon 035-6859856, telefax 035-6836557, E-mail info@verloren.nl

rekening Postbank 4489940

postrekening België 000-1638529-05

postrekening Duitsland 866 14-661 BLZ 590 100 66

Auteursrechten

Met uitzondering van de samenvattingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. *With the exception of the summaries no part of this publication may be reproduced in any form without written permission from the publisher.*

Ik steek mijn hand ervoor in ... een putdeksel

ERIC M. MOORMANN

Naar aanleiding van: Wim van Anrooij, *De Mond der Waarheid. De Bocca della Verità te Rome in woord en beeld van Middeleeuwen tot heden*. Haarlem: Gottmer Uitgevers Groep, 2011. 128 p., 44 ill., ISBN 978-90-230-1343-3, prijs: € 14,90.

Elke dag staan er lange rijen toeristen in het ingangsportaal van de Santa Maria in Cosmedin, een middeleeuwse kerk tussen de antieke Rundermarkt (Forum Boarium) en de renbaan (Circus Maximus) in de stad Rome. Hoewel de kerk zelf een bezienswaardigheid is, komen deze mensen slechts voor een lijfelijke sensatie: zij willen een hand in de 'Mond der Waarheid' steken en bewijzen dat ze geen leugenaars zijn. Foto, flash, en op naar het volgende curiosum.

Zulke bezoeken staan in een eeuwenlange traditie, die teruggaat tot in de late Middeleeuwen. Mediëvist Van Anrooij heeft een voordracht over vroege vermeldingen en afbeeldingen uit deze tijd omgewerkt tot een aantrekkelijk boek dat zowel vakmensen als minder gespecialiseerde liefhebbers van Rome tot de verbeelding kan doen spreken. De bronnen geeft de auteur steeds in korte appendices bij de betreffende hoofdstukken, zowel in het origineel als in vertaling. De hoofdstukken zijn kort gehouden en geven het geheel een verbrokkeld karakter. Is hiervoor gekozen om de lezer goed bij de les te houden? Of simpelweg omdat een dergelijke opbouw overzichtelijk zou zijn? De afbeeldingen zijn van uitstekende kwaliteit en deels in kleur.

Een prangende vraag voor de toeristen die al eeuwenlang hun hand in de mond steken is natuurlijk: wat gebeurt er met de leugenaar? Gewoonlijk wordt de hand afgekap, mogelijk door een demon die achter het reliëf zit of door een beul. Soms blijft de hand klem zitten en staat de ongelukkige persoon te kijk. In de meeste gevallen worden vrouwen die van overspel beticht worden op de proef gesteld en weet hun minnaar door een list het afhakken van de hand te voorkomen, zodat de echtgenoot dubbel bedrogen wordt.

De oorsprong van deze legende is niet bekend,

maar Van Anrooij slaagt er in bronnen vanaf de 12^e eeuw te traceren, waarin het verhaal van de leugenaar als een gebeurtenis uit de Romeinse tijd gepresenteerd wordt. Mooi zijn de teksten uit de latere middeleeuwen. Dirc Potter is de vroegst bekende volkstalige dichter die de steen heeft gezien (in 1411/1412) en erover schrijft. Van Anrooij brengt de literaire en iconografische tradities met elkaar in verband en bespreekt eveneens andere verhalen over de Bocca, zoals die rond de tovenaars Virgilius (een personage dat afgeleid is van de Romeinse dichter Publius Vergilius Maro) die door een vrouw wordt bedrogen. De Bocca wordt vooral in de Virgiliustraditie door een leeuw of een leeuwenkop vervangen, wat ook op prenten en schilderijen te zien is. Een kleine, maar voor het betoog relevante reeks kunstwerken heeft een vrouwen- (afb. 37-39) of mannenhoofd (afb. 40-41).

Een paar kleinigheden, met name met betrekking tot de illustraties. Julianus Apostata wordt (p. 12) in 284-285 in plaats van 384-385 gedateerd. Op p. 36 zegt Van Anrooij dat Van Nieulandt het reliëf niet heeft getekend (afb. 11-12), maar op de twee afgebeelde illustraties van de façade van de kerk is op dezelfde plaats als bij de eerste kunstenaar in de rij, Heintz (af. 9-10), een vaag rechthoekje te zien, dat volgens mij een aanduiding voor de Bocca is. Op de prent van Piranesi (afb. 36) vormt de Bocca een Fremdkörper tussen Griekse bouwwerken als het Erechtheion en het monument van Lysikrates in Athene. Van Anrooij herkent deze niet en verwijst alleen naar de eveneens afgebeelde Korinthische kapitelen. Het reliëf heeft geen verklarend onderschrift, maar een bijschrift in de prent: *Romae in Basilica S. Maria in Cosmedin*. Merkwaardig: ziet Piranesi het oude putdeksel toch als een overblijfsel van de Griekse cultuur, als een klassiek bouwornament?

Afb. 42 toont een 'mensenhoofd', een naakte vrouw die de door dat hoofd geuite woordenstroom lijkt op te vangen, terwijl er een spiegel van de waarheid aan de zuil eronder is gebonden. Het 'hoofd' is in werkelijkheid een theatermasker dat de metafoor van babbelsucht en vage praat ondersteunt. Volgens mij hoort dit beeld van Jules Blanchard – ook op het internet onder de Bocca-voorstellingen geschaard – niet in deze reeks thuis, maar gaat het om theater dat de

naakte waarheid vertelt. Uiteraard zijn dit geen omissies die het betoog van Van Anrooij ondermijnen, maar de juiste duiding van de afbeeldingen bevestigt dat Van Anrooij de receptiegeschiedenis van de Bocca goed heeft gereconstrueerd.

Al met al biedt dit boek een schat aan materiaal dat ook voor een groter publiek dan specialisten de moeite waard is, mede door de aantrekkelijke schrijfstijl. Misschien kunnen er Italiaanse en Engelse vertalingen komen. Die zouden het in de souvenirwinkel van de kerk goed kunnen doen.

Adres van de auteur: Radboud Universiteit Nijmegen, Afdeling GLTC, Postbus 9103, NL-6500 HD Nijmegen. e.moormann@let.ru.nl

Nieuwe Brandaan-uitgave: grensoverstijgende avonturen in matige vertaling

ANDREA VAN LEERDAM

Naar aanleiding van: Ludo Jongen, Julia Szirmai & Johan Winkelman (ed.), *De reis van Sint Brandaan. Kritische editie van de Middelnederlandse tekst naar het Comburgse handschrift, met vertalingen van de Middelnederlandse en Middelhoogduitse Reisversie en van de Oudfranse en Middelnederlandse Navigatio-versie*. Hilversum: Verloren, 2013 (Middelnederlandse Tekstedities 13). 256 p., ill., ISBN 978-90-8704-137-3, prijs: € 25,-.

Laten we het maar ronduit toegeven: in Nederland hebben we Sint Brandaan in ons hart gesloten. Hoewel het verhaal van zijn avontuurlijke zeereis in de middeleeuwen wijdverbreid was in heel Europa, lijkt er vandaag de dag in weinig andere landen zo'n brede belangstelling voor de Ierse heilige te bestaan als bij ons. We rekenen het verhaal vrolijk tot de klassiekers van de Middelnederlandse letterkunde, terwijl het niet eens uit de Nederlanden afkomstig is en bovendien in slechts drie Middelnederlandse handschriften bewaard is gebleven.

Waar de aandacht zich in andere landen beperkt tot een kring van literatuurwetenschappers en filologen (en soms zelfs dat niet eens), verschijnen er in ons taalgebied met grote regelmaat uitgaven over Brandaan voor een breed pu-

bliek. Beroemd zijn de berijmde vertalingen van Bertus Aafjes (1949) en Willem Wilmink (1994). Daarnaast was er de tentoonstelling (met begeleidende publicatie) over Brandaan in 1986 in het Utrechtse Catharijneconvent en het Museon in Den Haag, en er verscheen literaire fictie zoals *Anderland* van Paul Biegel (1990).¹ Aan dit rijtje kan nu een nieuwe titel worden toegevoegd. *De reis van Sint Brandaan* van Ludo Jongen, Julia Szirmai en Johan Winkelman bevat prozavertalingen in hedendaags Nederlands van vier middeleeuwse versies van het Brandaanverhaal: twee Nederlandse, een Franse en een Duitse. Drie van deze versies zijn nog nooit eerder in modern Nederlands vertaald en dankzij deze uitgave worden ze dus voor een breder publiek toegankelijk.

De overleveringsgeschiedenis van Brandaans reisverhaal is complex. In de inleiding weten de auteurs de grote lijnen daarvan helder te schetsen. De geschiedenis begint bij de historische figuur Brandaan (ca. 486-ca. 577), een Ierse abt over wie weinig bekend is. Een paar eeuwen later speelt hij de hoofdrol in een Latijnse tekst die bekendstaat als de *Navigatio Sancti Brendani Abbatis* (de zeereis van de heilige abt Brandaan, kortweg *Navigatio*). De vroegste handschriften stammen uit de tiende eeuw, maar de ontstaansgeschiedenis is nog altijd in nevelen gehuld. In dit verhaal gaat Brandaan per schip op zoek naar het Beloofde Land van de Heiligen waarover hij heeft horen vertellen. Voordat hij zijn doel bereikt, vaart hij zeven jaar rond, waarbij hij tal van wonderlijke wezens en situaties tegenkomt. De *Navigatio* is in vele volkstalen vertaald en bewerkt.

Vermoedelijk in de omgeving van Trier ontstaat in de twaalfde eeuw een versie die de *Reis van Sint Brandaan* wordt genoemd (kortweg *Reis*). Deze verschilt op een aantal punten fundamenteel van de *Navigatio* (hoewel er ook veel

¹ Maartje Draak (ed.), *De reis van Sinte Brandaan*, herdicht door Bertus Aafjes. Amsterdam: Meulenhoff, 1949. W.P. Gerritsen & Soetje Oppenhuys de Jong (ed.), *De reis van Sint Brandaan. Een reisverhaal uit de twaalfde eeuw*, vertaald door Willem Wilmink. Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker, 1994 (Nederlandse Klassieken). W.P. Gerritsen, Doris Edel & Mieke de Kreek, *De wereld van Sint Brandaan*, verschenen ter gelegenheid van de tentoonstelling 'Sint Brandaan, de Ierse Odysseus'. Utrecht: HES, 1986. Paul Biegel, *Anderland. Een Brandaan mythe*. Haarlem: Holland, 1990.

Queeste. Tijdschrift over middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden

Queeste is een internationaal en meertalig tijdschrift op het gebied van de middeleeuwse letterkunde in de Nederlanden (tot 1600). Het wil recht doen aan de meertaligheid van deze regio door niet enkel aandacht te besteden aan Nederlandstalige literatuur, maar ook ruimte te bieden voor de bestudering van teksten in het Frans, Duits, Engels of Latijn. Ook teksten die niet tot de literaire canon worden gerekend, kunnen in het tijdschrift aan bod komen. De beoordeling van de inzendingen gebeurt via *double-blind peer review*.

Queeste. Journal of Medieval Literature in the Low Countries

Queeste is an international, multi-lingual, peer-reviewed journal in the area of medieval literature in the Low Countries (to 1600). The journal reflects the multi-lingual nature of this region by providing a forum for research results on literature in Dutch as well as in a variety of other languages, such as French, German, English and Latin. The journal's definition of 'literature' is inclusive rather than exclusive and studies on non-canonical texts are welcome.

Queeste. Revue de la littérature médiévale dans les anciens Pays-Bas

Queeste est une revue internationale multilingue consacrée à l'étude de la littérature médiévale dans les anciens Pays-Bas (jusqu'en 1600). Pour refléter la situation multilingue de ces régions, *Queeste* accueille aussi bien les contributions qui étudient la littérature en langue néerlandaise que les études de la littérature française, allemande, anglaise ou latine. La revue réserve également une place à l'étude de textes qui n'appartiennent pas au canon de la littérature médiévale. Tout article est soumis à l'avis de lecteurs (*double-blind peer review*).

Queeste. Zeitschrift für die Literatur des Mittelalters in den Niederlanden

Queeste ist eine internationale und mehrsprachige Zeitschrift für den Bereich der niederländischen Literatur des Mittelalters (bis etwa 1600). Sie möchte der Mehrsprachigkeit dieses Gebietes gerecht werden, indem nicht nur die Erforschung niederländischsprachiger Werke berücksichtigt werden soll, sondern auch Studien zur französischen, deutschen, englischen oder lateinischen Literatur Platz geboten wird. Auch Texte, die nicht zum literarischen Kanon gezählt werden, können in der Zeitschrift beleuchtet werden. Die Beurteilung der eingesandten Beiträge geschieht durch einen *double-blind peer review*.

—————> www.queeste.verloren.nl

Inhoud/Contents

DANIËL ERMENS	Het handschrift-Van Hulthem in vergelijkend perspectief <i>Over het nummeren van de teksten en het tellen van de verzen</i>	1
EVERT VAN DEN BERG	<i>Beati pauperes spiritu</i> in Gaesdonck <i>Lotgevallen van een preek van Eckhart</i>	29
BART BESAMUSCA	Naar aanleiding van .../Apropos of ... <i>Ene andre tale. Tendensen in de Middelnederlandse late ridderepiek.</i> AN FAEMS EN MARJOLEIN HOGENBIRK (red.)	45
DICK E.H. DE BOER	<i>WBG Weltgeschichte. Eine globale Geschichte von den Anfängen bis ins</i> <i>21. Jahrhundert. Band III & IV.</i> JOHANNES FRIED UND ERNST-DIETER HEHL (eds.), WALTER DEMEL (ed.)	49
YOURI DESPLENTER	<i>Vruchten van de Passie. De laatmiddeleeuwse passieliteratuur verkend aan de</i> <i>hand van Suso's "Honderd artikelen".</i> JOSÉ VAN AELST	52
JUDITH KESSLER	<i>De letter levend maken. Opstellen aangeboden aan Guido de Baere bij zijn</i> <i>zeventigste verjaardag.</i> KEES SCHEPERS & FRANS HENDRICKX (red.)	55
ERIC M. MOORMANN	<i>De Mond der Waarheid. De Bocca della Verità te Rome in woord en beeld van</i> <i>Middeleeuwen tot heden.</i> WIM VAN ANROOIJ	58
ANDREA VAN LEERDAM	<i>De reis van Sint Brandaan. Kritische editie van de Middelnederlandse tekst</i> <i>naar het Comburgse handschrift, met vertalingen van de Middelnederlandse</i> <i>en Middelhoogduitse Reis-versie en van de Oudfranse en Middelnederlandse</i> <i>Navigatio-versie.</i> LUDO JONGEN, JULIA SZIRMAI & JOHAN WINKELMAN (ed.)	59